

Om Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelalderen.

Af

P. Lauridsen.

I et tidligere Bind af dette Tidsskrift¹⁾ have Dhrr. Professor W. Scharling og Rigsarkivar A. D. Jørgensen offentliggjort to Afhandlinger henholdsvis om „Kirketallet og Folketallet i Danmark i det 13de Aarhundrede“ og om „Sognetallet i Jylland i Middelalderen“. Begge Steder knyttes Undersøgelsen til Knyttingsagas bekendte Meddelelse om Kirketallet i Danmark ved det 13de Aarhundredes Begyndelse, og dens Angivelse, at Slesvig Stift Aar 1200 havde 350 (420) Kirker, medens det 1523 kun havde 226 (250) og saaledes maatte have mistet langt over 100 Kirker, volder de største Vanskeligheder. Alligevel har ingen af de ærede Forfattere ved indtrængende Detailundersøgelser søgt at bevise Rigtigheden eller Urigtigheden af Sagaens Meddelelse. Hver paa sin Vis gaa de uden om en saadan Undersøgelse. Professor Scharling drager Sagaens Ord og Tal i Tvivl, og Rigsarkivaren søger at løse Vanskelighederne ved en Hypothese. Han

¹⁾ Hist. Tidsskr. 6. R. II. B. S. 264—319, 634--44. Se ligeledes Hist. Tidssk. 5. R. V. B. S. 553. Styffe: Skandinavien under Unionstiden. Stockholm. 1880. Dahlmann: Geschichte von Dänemark. I. S. 100.

mener nemlig, at Sagamanden har forbyttet Tallene for Slesvig og Aarhus Stift, og at der for det første skulde staa ikke 350, men 210 Kirker, hvorved Stiftet fra Aar 1200 til 1523 vilde vinde 15 à 16 Kirker og saaledes holde Skridt med Udviklingen i de andre danske Bispedømmer.

Jeg skal lade denne Opfattelse staa ved sit Værd, og lige saa lidt vil jeg have noget med Knyttingsagas Tal at gøre. Min Opgave er at undersøge, om Sønderjylland i Middelalderens sidste Aarhundreder er bleven ramt af en stor økonomisk og kulturel Tilbagegang, og om denne Tilbagegang skaffer sig Udtryk i Stiftets Kirke- eller Sognetal.

Allerførst maa jeg sige et Par Ord om Kilderne. Det er bekendt nok, at vi for Slesvig Stift have en hel Række ældre Kirkelister, af hvilke enkelte endog foregive at gaa tilbage til Aar 1240. Ingen af disse har virkelig historisk Værd. De ældst kendte („Designatio“ og „Catalogus vetustus“) ere udarbejdede af ukendte Personer formodentlig i Slutningen af det 16de Aarhundrede, andre skyldes saa ukritiske Forfattere som Peter Sax og Heimreich eller ere komne til os gennem Titus Axen og Johannes Mejer. De lide alle under Datidens store Kritikløshed og Tilbøjelighed til fantastisk Overdrivelse af de lidte Tab, og selv om de indeholde adskilligt rigtigt, vilde det dog, i vore Dage og ved en strængt kritisk Redegjørelse, være utilladeligt, ja ligefrem umuligt at lægge dem til Grund for en Undersøgelse. I det følgende vil der altsaa blive taget det mindst mulige Hensyn til disse Lister. — Men i større eller mindre Grad gælder det samme om den Literatur, der er baseret paa dem: altsaa først og fremmest om Johannes Mejers og F. Geertz'

Kort, Outzens forskellige Afhandlinger og delvis ogsaa Pastor H. N. A. Jensens og J. N. Schmidts Redegørelser. De sidstnævnte Forfattere stræbe med ærlig Kritik efter Sandheden, men da de ikke have et eneste sikkert Holdpunkt udenfor disse Lister, og da de uafbrudt maa tumle med en Strøm af upaalidelige Navne, løber deres Fremstilling sluttelig ud i et Virvar, der er ganske haabløst, ligesom deres Kort, trods al anvendt Revision, dele Johannes Mejers Grundfejl og ere ganske ubrugelige, for ikke at sige skadelige. Johannes Mejer har karteret et forlængst undergaaet Land efter nogle urigtige Kirkelister, og det er ubegribeligt, at nogen i vor Tid gider paatage sig Revisionen af et saadant Makværk. Ikke ved nogen-
somhelst Revision kunne disse opdigtede Kendsgerninger omsættes til historiske Værdier¹⁾.

Men efter at saaledes en meget væsentlig Del af den herhen hørende Literatur skydes til Side som ubrugelig, kunde det synes mere haabløst end nogensinde at ville fortsætte en Debat, der forlængst er løben ud i Sandet. Dette er dog ikke saaledes. Jeg er i det heldige Tilfælde at kunne fremdrage et Par nye Kilder, der give os fast Grund at staa paa og tillade os med god Sikkerhed at beregne Kirketabet i Slesvig Stift fra ca. 1352 og op til

¹⁾ Kirkelisterne findes aftrykte i Staatsb. Magaz. 4. B. S. 191—200. Westphalen I. S. 1377 flg. og III. S. 303. Cypræi Annal. S. 338. Heimreich: Nordfriesische Chronick. 1666. S. 105, 174 flg. O. H. Moller: Bericht vom Fürstenthum Schleswig. Flensborg. 1767. S. 12. Historisk Tidsskrift. 6. R. I. S. 359 flg. Schmidts Afhandling findes i Annaler f. Nordisk Oldkyndighed og Historie. 1851. S. 161 flg. Jensens i hans Kirchl. Statistik des Herzogth. Schleswig. Flensb. 1840. Sammenlign hermed Dr. R. Hansen: Küstenänderungen im südwestlichen Schleswig. Petermanns Mittheilungen 1893. S. 178 flg. og Tafel 12.

Reformationen eller i de sidste 6 Slægtled af den katholske Tid.

Min Hovedkilde er et yngre Registrum Capituli Slesvicensis, der i Afskrift opbevares i Ulrich Petersens Samlinger i Rigsarkivet; tidligere har jeg raadspurgt det et Par Gange, men ellers synes det at have henligget ganske ubenyttet¹⁾. Ligesom ved de trykte Udgaver af det ældre Kapitelsregister hos Pontoppidan og Langebek savnes ogsaa her Originalen²⁾, Ulrich Petersen har hentet det fra den forsvundne „Gottorfer Buch“³⁾, og vi have kun hans Afskrift at holde os til. Denne Afskrift bestaar af 54 tætskrevne Foliosider og bærer følgende Titel: Liber statutorum capituli et reddituum designatio. Statuterne m. m. findes afskrevne paa de første 21 Sider, derefter følger fra S. 21—46 Registrum reddituum, det for os vigtigste Stykke, som i Originalen

¹⁾ Historisk Tidsskrift. 6. R. I. B. S. 368. Anm. Geogr. Tidsskrift. 1887—88, S. 62. For mange Aar siden henledte afdøde Arkivsekretær Matthiessen min Opmærksomhed paa dette Dokument, der opbevares i Kapsel XII. af Ull. Petersens Samlinger. Af Matthiessens efterladte Papirer kan man se, at han har paatænkt at udgive Registeret, han har afskrevet det flere Gange og samlet en Del Oplysninger saavel om dette som om de ældre hos Pontoppidan og Langebek. — Her som paa andre Punkter i denne Afhandling skylder jeg ham mange værdifulde Oplysninger, dels mundtlige, mens han levede, dels efterladte i hans Samlinger.

²⁾ Pontoppidans Aftryk af det ældre Register stammer ligeledes fra Ull. Petersens Afskrift (Pontoppidan: Annal. eccles. II. S. 181). Og Forlaget til Langebeks Aftryk (S. r. D. VI.) synes over Carstens, Balth. Krysing og Kielmannsegg at kunne forfølges tilbage til Peter Sax paa Drandersum. Originalen er ukendt, og end ikke i denne Henseende have de ældre Aftryk noget forud for det yngre Register.

³⁾ Dette ses af en Notits af Ulrich Petersen; midt inde i Registeret skriver han nemlig: „in dem Gottorfer Buch folgen 2 ledige Seiten“.

maa have været pagineret med Bogstaverne fra A til O, og endelig fra S. 47—54 *Registrum Capituli Sleswicensis in pecuniis pro memoriis etc.* Forfatteren var „*procurator capituli*“, og af de i Texten nævnte Domherrer og af andre Omstændigheder kan man se, at dets Affattelsestid falder mellem Aarene 1440—50, det sidste Afsnit undtagen, der fører Aarstallet 1466 og altsaa ikke kan være nedskrevet før henimod 1470. I Tiden falder det altsaa sammen med den slesvigske Biskops Jordebog (*Liber censualis*) og er et Vidnesbyrd mere om, at man i Midten af det 15de Aarhundrede, efter de langvarige Krige, de store Oversvømmelser og den derved fremkaldte Forvirring, har været ivrig optaget af at samle og ordne Indtægtsregistrene. De ældste bevarede Skattemister fra Amterne stamme fra samme Tid, og ligesom *Liber censualis* siges affattet „*ex multis antiquis registris et scripturis et ex antiqua observatione*“¹⁾, saaledes hviler det yngre Kapitelsregister ogsaa paa det ældre fra 1352—1407. Dette afskrives ofte ordret, men det yngre foreligger i en langt bedre Redaktion, er langt mere udførligt og slutter sig næsten overalt forklarende og oplysende til den ældre Fremstilling. Det interessante Dokument, der fortjente at udgives, er en af de allervigtigste Kilder til Hertugdømmets ældre Historie og Topografi. Det belyser en Mængde Forhold, men særlig for vort nærværende Emne er det af den største Betydning, thi kun hos det kan man hente klar Besked om den store økonomiske Nedgang, som traf Landet i Ulykkestiden fra 1340 til 1440, om de dybe Mærker, som Krige og Over-

¹⁾ Archiv für Staats- u. Kirchengeschichte. V. B. S. 422.

svømmelser efterlode sig, og om de Tab af Kirker og Sogne, der vare de mest haandgribelige Følger af disse Ulykker.

Troværdige Kilder fra Middelalderen give os ikke tilstrækkelige Oplysninger om Stiftets samlede Kirketal, selv Bispens Jordebog frembyder altfor store Huller til at bruges i statistiske Øjemed, og vi nødes derfor til at tage vort Udgangspunkt ikke ved Begyndelsen, men ved Slutningen af Perioden. Undersøgelsen bliver tilbagegaaende, og det er nødvendigt at fastslaa 3 Hovedpunkter: I. Stiftets Sognetal ved Middelalderens Slutning, II. Antallet af undergaaede Sogne før den Tid og III. nyoprettede Sogne efter det 12te Aarhundrede (eller rettere sagt: efter et saa tidligt Tidspunkt, som Kilderne tillade). Ved at gaa disse Veje er det mit Haab at naa frem til en holdbar Oversigt over Fluktuationerne i Stiftets Sognetal efter Aar 1300.

Med Hensyn til det første Punkt have vi et brugbart Hjælpenmiddel i Kathedratikunregisteret 1523¹⁾. Dette har vel ikke alle Sognekirkerne, men de manglende kunne let suppleres, og den reviderede Liste lader kun ganske faa og ubetydelige Tvivlsmaal tilbage. Alligevel stemmer dens Antal kun daarligt med de Forfattere, som tidligere have skrevet om Spørgsmaalet. Professor Scharling mener, at Slesvig Stift omkring Aar 1500 maa have haft c. 250 Sognekirker²⁾, Dr. Styffe og Rigsarkivar A. D. Jørgensen beregne Sognetallet henholdsvis til 226 og c. 225³⁾, men

¹⁾ Diplom. Flensborg. II. B. S. 163 flg.

²⁾ Histor. Tidsskr. 6. R. II. B. S. 303.

³⁾ Histor. Tidsskr. 6. R. II. B. S. 636.

ingen af disse Opgivelser er nøjagtig. 1523 havde Stiftet 234 Sognekirker, hvis vi kunne henregne Stollig i det nuværende Farensted Sogn, Goltøft i Slies- og Fysingherred og Aarup i Lundtofttherred til denne Kategori, ellers 231. I dette Antal er saa ikke medregnet Sct. Jørgens Kapellet i Gettorp og lige saa lidt Strøsand eller Strigsand i Medelby Sogn, uagtet disse findes i Kathe-dratikumregisteret, heller ikke nogle andre mere tvivlsomme Kapeller, men derimod 3 Sognekirker for Slesvig By (Sct. Peder, Vor Frue og Trinitatis). Hvorledes Antallet forøvrigt naas, vil ses af omstaaende Kirkeliste.

Har nu dette Sognetal været Genstand for større Forandringer i Middelalderens sidste Aarhundreder? Kunne vi paavise stor Afgang og Tilgang, eller maa vi komme til den Overbevisning, at Udviklingen indenfor Stiftet har været normal og holdt Skridt med de andre danske Bispedømmer?

Først ville vi se paa den mulige Nedgang. — Almindelige Overvejelser uden Støtte i historiske Kendsgerninger have ingen Betydning ved en saadan Undersøgelse. I det behandlede Tidsrum fandt Overgangen fra Træ- til Stenkirkerne Sted, denne Omdannelse krævede store Ofre af de sikkert svagt befolkede Sogne, og den Tanke ligger derfor ret nær, at flere Menigheder af økonomiske Grunde kunde have slaaet sig sammen om een fælles Stenkirke. Men herom tier Historien ganske, i hvert Fald for Slesvigs Vedkommende. Alt tyder paa en jævn Vækst af Kirketallet ud fra Herredskirkerne som Egnenes oprindelige Kultussteder, og den katholske Gejstligheds velkendte Konservatisme er vel ogsaa traadt hindrende op imod den Art Sammenlægninger af rent økonomiske Hensyn.

Sognetallets Nedgang maa have dybere liggende og mere bydende Aarsager. Disse maa søges i Landets kulturelle Tilbagegang, i dets materielle Forringelse og i Folkemængdens Formindskelse ved Sot, Oversvømmelser og Krig. Alle tre Landeplager hjemsøgte Provinsen meget haardt i Tidsrummet fra 1340 til 1440. Den sorte Død hærgede Landet 1349—50, de store Krige under Valdemar Atterdag og Erik af Pommern, men navnlig dog Klankampene mellem Ditmarskerne og Friserne fremkaldte en hidtil ukendt økonomisk Nedgang særlig paa Vesterhavssiden, og her kulminerede Ulykkerne i en Række samtidige og yderst voldsomme Stormfloder, der bortrev tætbefolkede Marskstrækninger. Denne materielle Nedgang satte ogsaa dybe Mærker i Stiftets Sognetal, og det ligger i Sagens Natur, at Oversvømmelserne her optræde som den vigtigste Faktor. Historien lærer os, at de Saar, der tilføjes en Befolkning gennem Krig og Pest, heles forholdsvis hurtigt; Nedgangen efterfølges af et kraftigt Opsving, af Fødselsoverskud, der udfylde Hullerne, og en Menneskealder synes ofte tilstrækkelig til at udviske Hærgningernes ydre Spor. Anderledes derimod hvor Befolkningen samtidig mister Grundlaget for sit Ernæringsliv: de dyrkede Arealer, selve Jorden; her er Tabet definitivt, uopretteligt. Den lange Krig mellem Greverne og Erik af Pommern berøvede Sliftet — saa vidt vi bestemt vide — kun een Sognekirke (Ønlev), og denne genvandtes efter nogle Menneskealderes Forløb (Hjortkjær); men de samtidige Oversvømmelser opslugte flere Snese Kirker, og deres Grundstene skjules endnu af Vesterhavets Slikmasser.

Hovedinteressen samler sig altsaa om Kirketallet i Nordfrisland før og efter de store Oversvømmelser. Disse

begyndte lidt efter Midten af det 14de Aarhundrede. Dengang vare de færreste Marskegne forsynede med Havdiger¹⁾, Husene laa paa Værfter eller Varfer, Sommerdiger beskyttede de udnyttede Arealer, og Befolkningen synes at have boet spredt og trygt over hele Terrainet. Men lidt efter lidt omdannedes Egnens hydrografiske Forhold. Det er sikkert rigtigt, hvad Iwen Knutzen og andre Kronister fortælle om disse Forandringer, idet de paastaa, at de Sandbanker og Dynen, der som Dæmnin-
ger laa foran Heverens og andre Aaløbs Munding og i det hele havde muliggjort Marskdannelsen, lidt efter lidt tilintetgjordes og bortskylledes, den daglige Flod trængte direkte ind i Løbene, der omdannedes til Dyb, og selv de indre Marskegne kom atter i umiddelbar Berøring med Havet. Men desuden hvilede næsten hele den slesvigske Marsk paa Moseunderlag, paa „Targ-“ eller Tørvdannelse. Ved egen Dekomposition, ved Overlagets Tryk, ved Afvanding og fortsat Kulturbenyttelse gav dette Underlag efter; der indtraadte en umærkelig, men skæbnesvanger Niveauforandring, en Sænkning, tidt under Havets Flodstand, og uden tilstrækkeligt Digeværn maatte Oversvømmelsesfaren nødvendigvis gaa Haand i Haand med Kulturbenyttelsen. Dette er den dybere liggende Grund til de store Landetab, og højst karakteristisk beskrive de gamle Forfattere Katastrofen som en „Sænkning af Jordlagene“, kun at denne Sænkning var foregaaet før Digebruddene²⁾. —

¹⁾ Se Eckermanns fortrinlige Afhandlinger om det slesvigske Digevæsen i Zeitschrift der Gesellschaft für Schlesw.-Holst.-Lauenb. Geschichte. XXI. og XXII. B. Kiel. 1891—92. Ligeledes Petermanns Mitteilungen. 1893. Tafel 12. O. G. Nerong: Föhr früher und jetzt. Wyck. (1885.) S. 120.

²⁾ Se f. Ex. Jonas Høyers Meddelelser i „Bericht vom Fürstenthum Schleswig“, udgivet af O. H. Møller. Flensborg. 1767.

Men samtidig havde Pest og Krige decimeret Befolkningen og brudt dens Modstandsevne. Den havde hverken Arbejdskraft eller Pengemidler til at genvinde de tabte Arealer, selv om disse laa tørre en Del af Døgnet. Digebaandene maatte trækkes ind, og efter kort Tids Forløb forvandlede de frugtbare Marskenge til raa Vadder.

Vi have ingen samtids Beretninger om disse Vandfloder. Med nogenlunde Sikkerhed vide vi, at ødelæggende Oversvømmelser indtraf 1412, d. 8de Novbr., og 1436, ligeledes i November Maaned, men Tidspunktet for den egentlige Hovedkatastrofe, for den saakaldte „store Menneskedrukning“, er meget usikkert. Opgivelserne vakle mellem 1352, 1354 og 1362, og kun støttet til en Notits af Bispem i Ribe henføres den sædvanlig til det sidstnævnte Aar¹⁾. Alle Beretninger om tidligere Oversvømmelser ere løse Sagn og uden historisk Værdi. — Men endnu mindre have vi samtids Oplysninger om de forårsagede Tab. Næsten alt, hvad den trykte Literatur indeholder herom, hviler paa en højst usikker Tradition, paa Overleveringer, der først flere Aarhundreder senere have faaet skreven Form. Lige overfor utrykte ældre Oplysninger have disse derfor ingen Betydning, kun hvor hine ganske svigte os, er det maaske tilladt at minde om dem, og i hvert Fald er det efterfølgende Hovedresultat opbygget ganske uafhængig af denne Tradition.

De ældste mig bekendte Vidnesbyrd om disse Stormfloders Virkninger tilhøre Tiaaret 1440—50. I Hertug Adolfs Proces med Ditmarskerne 1447—48, i de talrige

„28 Karspeln sollen im Fluthe untergangen und in die Erde versunken sein, dasz das salze Wasser darüber gegangen.“ — Den samme Tanke kommer frem mange andre Steder.

¹⁾ C. Kusz: Jahrbuch denkwürdiger Naturereignisse. Altona. 1825. S. 20 flg. Kinch: Ribe. I. S. 212.

Klager og Modklager, som denne gav Anledning til, tales af og til om Landetab til Havet; men Aarsagssammenhængen er allerede delvis udvisket og Overleveringen i Færd med at antage fantastiske Former. Saaledes vælte Ditmarskerne Skylden for Landetabet 1352 (eller, som vi mene, 1362) over paa den holstenske Ridder Hr. Siverd Dozenrode, der i det 15de Aarhundredes første Halvdel var Amtmand i Tiele o. a. St. og endnu levede 1436. De sigte ham for 1352 at have gennemstukket Ejderdigerne og derved fremkaldt Oversvømmelserne i Delve og Henstedt Sogne, hvor mange Byer og store Værdier ødelagdes. Hertugen afviser denne Sigtelse imod Hr. Dozenrode som ganske urimelig og tilføjer: Det er 95 Aar siden dette skete, det ligger uden for hans Erindring, han kan ikke finde det sande i deres Klage; men det er bekendt nok, at i de Tider indtraf „overstore“ Vandfloder, der i Folkemunde endnu kaldes de „store Menneskedrukninger“ (de groten Mandrencke), ligesom der ogsaa efter den Tid er indtruffet andre store Oversvømmelser saavel i hans Omraade langs Ejderen som i Ditmarskernes Land. Derefter hedder det: „Is noch wol waraftichen kennich vnde apenbar, dat in den vorscreuen olden vorledenen tiden grot jammer vnde vnvorwintlike schade schen is van waters nöden, dar vele kerken, kerspele, dorper vnde jeghene in vnsen gebeden ouer vorghan sind vnd noch vnbediket in der zee wüste ryden. Hebben de Ditmerschen, dede in densüluen watersvaren vnde nöden weren, ok lichte schaden mede leden gelyk den vnsen“ ¹⁾).

¹⁾ Gemeinschaftl. Archiv. XXI. 73. Dette Stykke er aftrykt i A. L. J. Michelsen: Urkundenbuch zur Geschichte des Landes Ditmarschen. Altona. 1854. S. 48 flg. og 53.

Men ogsaa de senere Landetab, særlig i Pelvormherred, belyses af disse Akter. Ifølge den gængse Fremstilling skal Pelvorm være løsrevet fra Nordstrand i en Vandflod den 1. Nvbr. 1436, men i Klageskriftet fra 1447 henlægger Hertug Adolf øjensynlig disse Ødelæggelser til en tidligere Tid, idet han sætter dem i Forbindelse med Ditmarskeren Corte Wideriks Røvertogt 1407. Denne udplyndrede Kirkerne, afbrændte det halve Herred og brandskattede Resten til den yderste Penning. Hertugen beregner Skaden til 80000 fl og siger, at Landet siden den Tid ligger tildels øde, uinddiget og overskyttet af Havet¹⁾. Vidnesbyrd om Nedgangen i Nordfrislands Velstand findes ogsaa fra en noget senere Tid. 1469 skriver Erkebispens i Lund, at Dele af Frisland fordum ere blevne ødelagte ved Vandflod og ikke have ydet Tiende eller Jordskyld til Gejstligheden, men nu paabyder han

¹⁾ Claghe Hertoghen Alues ieghen de Dithmerschen. Gemeensch. Archiv. XXI. 73. „Darna in deme soueden jare (3: 1407) in alle godeshilgen nacht quam ein Ditmersche genomed Corre Widerik sulff twe vnde ueftigeste Ditmerschen uth deme kerspele Lunden an dat zulue herde Pilworne mid wapene vigendliker wise bynnen vrede vnbeclaged vnde vnuoruolged, brak vnde wan de kercken vnde den kercktorn darsulues, vnde schinde vnde rouede de kercken vnde nam uth den kisten in der kercken in redem golde gelde vnde ware so gud alse sos dusend rinsche Gulden vnde vele mer dar bouen, vnde brachte dat sulue gud, uth der kercken geroued, sulffuerde in dat Land to Dithmerschen. De anderen achteundeueertich Dithmerschen syne helpere vnde mede kerchenbrekere bleuen upp deme torne vnde upp der kercken vnde roueden dar van vnde dar wedder tho dat sulue vnse herde vnde andere vnse bii belegen lande vnde beschedigeden de mid vnuorwindliken scaden. so dat der lande en deel so deger worden vorderuet, dat se noch wüste ryden vnde konden sodder den tyden nicht wedder bediked vnde beseth werden.“ — Om Ditmarskernes Plyndringer i Ejdersted se A. L. J. Michelsen: Nordfriesland im Mittelalter. Slesvig 1828. S. 257 flg.

atter disse Ydelser¹⁾, og 1470 skænker Christian I Tilslikningerne i Viriksherred i de Sogne, hvor der ikke længere findes Præster eller Kirker, til Domkirken i Slesvig²⁾.

Trods deres Almindelighed ere disse Oplysninger ikke uden Værd, men vi savne dog stadig bestemte Opgivelser, Tabet udtrykt i Tal. For ogsaa at fremskaffe disse maa vi vende os til andre Kilder. — I Aaret 1440 afbrændte Slesvigs Domkirke, i 7 Aar henlaa den som en Ruin, og Domkapitlet, der havde været opløst i Krigstiden, formaaede ikke at genopføre Bygningen ved egne Midler. I sin Nød henvendte det sig til Koncilet i Basel, og den 27de April 1442 udstedte dette et Indulgensbrev³⁾ til alle, der vilde bidrage til Kirkens Restauration. Kollekten begrundedes ved Kirkens store Fattigdom, „fremkaldt af de svære Krige, som i den forløbne Tid vare førte i disse Egne, og af Oversvømmelser, ved hvilke 60 Kirkesogne, der udredede mere end Halvdelen af Domkirkens Indtægter, desværre vare opslugte af det salte Hav“. (*Causantibus grauibus gwerris, quæ in illis partibus iam retrofluxis temporibus uiguerunt, ac aquarum inundationi-*

¹⁾ A. L. J. Michelsen: Anførte St. S. 231.

²⁾ A. L. J. Michelsen: Anførte St. S. 233. Ifølge Brevet skænker Kongen „dat Hillige Landt, vnde alle opgeworpen lande im Wirkesherde im Strande belegen, dar nene kerkheren, kerken effte kerspele in sin, . . . vnser domkerken to Sleswigh to besittende“. — Et Vidnesbyrd om, at Nordfrisland efter 1440 atter kom til Kræfter, er de talrige Dotationer til Kirker og Præster, som forefindes.

³⁾ *Transsumptum literarum synodi Baselenensis de combusta ecclesia Schlesuicensi.* Rigsarkivet. Slesvig Stift. Nr. 16. Kopialbog over det slesvigske Domkapitels Brevskaber, udfærdiget af Notarerne Johannes Faust og Johannes Hintze 1579.

bus per quas etiam loca sexaginta parochialium ecclesiarum in quibus plus quam medietas fructuum et prouentuum dictæ Schlesuicensis ecclesiæ consistebat, in mare salsum pro dolor sunt reducta.)

Selvfølgelig stamme disse Oplysninger fra Slesvig. Domkapitlet maa i sin Henvendelse til Synoden have meddelt et Overslag over de lidte Landetab. Dette Overslag er forfattet 1440—41, altsaa paa et Tidspunkt, da Stormflodernes Virkninger endnu enten laa indenfor Mands Minde eller i hvert Fald ikke længere tilbage, end at de slesvigske Domherrer ved Hjælp af deres ældre Indtægtsregistre kunde beregne Tabene og Skaden. For- saavidt hvile Oplysningerne paa god historisk Grund. Men paa den anden Side maa det ikke overses, at Kapitlet ved en saadan Lejlighed maatte være fristet til at sætte Tabet saa højt som muligt; det er vel ikke utænkeligt, at Tallet kan være afrundet opad til 60, eller at der kunde være medtaget traditionelle Beretninger om endnu ældre og usikre Tab, og den opgivne Sum maa derfor opfattes som et Maximum, der ikke tør overskrides. Op til Aar 1440 kan den slesvigske Vesterhavskyst syd for Vidaa i det højeste have mistet 60 Kirker ved Stormflod og andre Ulykker, og naar Peter Sax tæller 106 tabte Kirker¹⁾, og naar enkelte Kirkelister fremvise lige saa store Tal, have vi Ret til at betragte disse Meddelelser som Fabel og Opspind.

Men selv disse meget bestemte Tal ere sikkert endnu altfor almindelige. Enhver vil spørge: Hvor laa disse Kirker? Hvad hed de? Og vor næste Opgave bliver derfor at paapege deres topografiske Sted og saa vidt

¹⁾ Westphalen I. S. 1377.

mulig deres Navne. Paa Grundlag af trykte Kilder er dette som sagt ugørligt; men det i Indledningen omtalte yngre Kapitelsregister yder os her en aldeles fortrinlig Hjælp. Det er affattet i det samme Decennium (1440—50) og af den samme Autoritet, eftersom dets Forfatter var Domherre (Procurator Capituli), og efter dets egne Ord skyldes dets Tilblivelse netop den Forvirring i Regnskaberne og den store Nedgang i Indtægterne, som Krig og Stormflod havde fremkaldt i de sidste Menneskealdre. Det omtaler denne Nedgang i Kathedratikum, i Jordskyld (Terragium), i Tiende, i Præbendernes Indtægter; Side op og Side ned markerer det Forskellen mellem før og nu, ja det gaar endnu videre: ved hvert Landafsnit meddeler det Kirketabet i Tal, og ved flere navngiver det disse Kirker. Efter længe og vedholdende at have syslet med dette Register kommer man uvilkaarlig til den Overbevisning, at Domherrernes Indberetning til Baseler Synoden er grundlagt paa dets Opgørelse af Tabene. I det følgende indordnes disse tabte Kirker under Datidens gejstlige Inddeling, der paa Vesterhavssiden bestod af Provstiet i Ejdersted, det „store Provsti“ og Provstierne „Strand“ og „Withaa“.

Provstiet i Ejdersted. Det kan ikke bevises, at den ejderstedske Halvø i den historiske Tid nogensinde har bestaaet af fire Øer: Ejdersted, Everschop, Utholm og Hæfræ (Vesterhever). Det Delta, hvori Ejderen, Trenen, Mildaa, Husumaa og Heverstrømmen skulle have forenet sig og samtidig sønderlemmet Landet i de ovennævnte fire Dele, er et Ospind af det 17de Aarhundredes Kronister, særlig af Peter Sax og Johannes Mejer. Den saakaldte Nordejder, hvorved Halvøen tænktes skilt fra Fastlandsmarsken, har aldrig været til, her løb

indtil 1489 en ubetydelig Aa: Mildaa; denne var i Kong Abels Tid overdiget (Mildedam), og formodningsvis sattes den først ved de senere Stormfloder i Forbindelse med Heverstrømmen gennem forskellige Løb eller Dyb (Moor-deep, Leegligheidsdeep o. a.). Lige saa lidt kan der paa-vises en Havarm mellem Everschop (Gardingherred) og Ejdersted i snevrere Forstand (Tønningherred). Før de store Oversvømmelser kan her i det højeste have løbet en Grænsedbæk eller Pril mellem Herrederne, da de Arealer, som hos Kronisterne og hos alle senere Forfattere udfyldes af Nordejderløbet Nr. II, før 1362 vare optagne af en Række senere undergaaede eller delvis undergaaede Sogne¹⁾.

Bortset fra Øerne Holm og Hæfræ maa de andre Dele af Ejdersted, Strand og Südermarsch have udgjort nogenlunde sammenhængende Strækninger, gennemfurede af Aaløb, Prile og Bække. De fleste af disse Løb overdigedes og forsvandt, andre udvidedes ved Stormfloderne til Dyb med Vadder, og fra disse fortsatte Havet sine Ødelæggelser. Katastrofen synes indledet med Heverens Fremskydning mod Øst. Derved revs Lundebjergherred midt over, og Heveren skar sig helt ind under Gesten ved Landsbyerne Øster- og Vesterhusum, der hurtigt udviklede sig til disse Egnens Købstad og Havneby. Husumaa, der formodningsvis tidligere fandt Afløb imod Syd gennem Mildaa, optoges nu af Heverstrømmen, Moordeep skar sig tværs igennem Lundebjergherred imod Sydøst

¹⁾ Da Eckermann har accepteret den gamle Opfattelse af Nord-ejder-Spørgsmaalet, kunde der være Grund til at komme nærmere ind paa Sagen, men dette maa dog udsættes til en anden Lejlighed. Her henvises til G. Kusz' Afhandling i Staatsb. Magaz. III. S. 329 og A. D. Jørgensen: Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen. Kbhvn. 1871. S. 64 flg.

og mødte i det nuværende Darrigbølkog et Virvar af andre Dyb, hvis Hovedlinjer løb imod Nordvest op til Heveren og imod Sydøst ned til Mildaa og Treiaa¹⁾. Det største Ødelæggelsesværk udførtes dog omkring Heverens mellemste Dele. Mod Nord tilintetgjordes Rungholtegnen paa Nordstrand, hvorved denne Ø fik sin bekendte Hesteskoform, og imod Syd skar Havet sig ind mellem Everschop og Tønningherred over de lave Strøg, hvor nu Siversflether-, Altneu- og Offenbülkogene findes.

En nærmere, endsige en kartografisk Redegørelse for disse Forhold før 1362 kan ikke gives. Hovedsagelig ved Hjælp af de senere Inddigninger kunne vi danne os en Forestilling om Landets Udseende efter Midten af det 15de Aarhundrede; men naar Kronisterne og deres Eftersnakkere gaa tilbage til Aar 1200 og fable om en dobbelt Nordejder og Ejdersteds Ødeling ved denne, da er dette kun Efterklang af forvirrede Erindringer om langt yngre Forhold. Om den ældre Tilstand oplyse de intet.

Ifølge det yngre Kapitelsregister havde Provstiet Ejdersted op til Aar 1440 ved Stormflod mistet 7 Sogne foruden Kirken i „Myld“, der synes at have staaet i et særegent Forhold til Provstiet²⁾. Sogneavnene meddeles dog ikke paa det citerede Sted, men tidligere ved

¹⁾ Iwen Knutzens Kort. Thott. Nr. 1813. 4°. — Wittemacks Kort over Nordfrisland 1640. Det kgl. Bibliothek. — Peter Sax' Manuskriptkort i hans Samlinger paa det kgl. Bibliothek. — Desuden en Række Dokumenter i Svavsted Arkiv.

²⁾ Reg. Cap. Ulrich Petersens Saml. Kaps. XII. „Item septem ecclesie in eadem prepositura sunt submerse, in quibus patitur totidem defectum in procurationibus vel ultra. Item habet quondam ecclesiam Myld eidem prepositura annexam, valentem iiii libr. sterling. Modo submersa est et nil habitur inde.“ (Fol. O.)

Oversigten over det 8de Præbendas Indtægter. Dette Præbenda var oprettet af Kongen, der blandt andet havde skænket det Kongeskatten (Census regis) af Ejdersted. Denne Skat paalignedes sognevis, opkrævedes af de saakaldte Ethingos eller Edsvorne og beregnedes i Skilling og Penning Sterling. Oversigten over Præbenda-indtægten indeholder derfor en Sogneliste, som tilmed gaar tilbage til Aar 1352, altsaa til Tiden før Menneskedrukningen. Alligevel er denne ikke noget egentlig nyt. Den findes aftrykt i det ældre Kapitelsregister baade hos Pontoppidan og Langebek, men er begge Steder fuld af Meningsløsheder, Udeladelser, Læse- og Skrivefejl. Det yngre Register gentager denne Liste i en fortrinlig Redaktion, og desuden tilføjer Forfatteren, hvilke Sogne der ere gaaede under eller saa stærkt medtagne, at de ingen Kongeskat kunne yde, og i hans Øjne ere disse to Ting ensbetydende. Sognene nævnes herredsvis; der begyndes med Evershop eller Gardingherred, hvor den første Kirke er Offenbül imod Nordøst og den sidste Kathrinherd imod Sydvest, derefter gaar han til Tønningherred, begyndende med „Coldenbüttel et Myld“, og slutter med Utholm. Det er nødvendigt at lægge Mærke til denne Orden, fordi den sætter os i Stand til at paavise, i hvilket Herred de forsvundne Kirker laa. Med Undtagelse af Myld tilhørte de alle Gardingherred (Evershop) og vare: „Offenbül, Nienbool, Ulsuesbool, Berneke, Jordfleeth, Westernarck et Merne, Oldentetenbol“¹⁾. Af

¹⁾ Reg. Cap. Fol. C. — Oversigten over Domkapitlets Præbender og deres Ejendomme indledes med følgende Ord: „Notandum, quod bona prebendalia dominorum canonicorum ecclesie Slesvicensis sunt hec infrascripta, conscripta sub anno domini MCCCLII circa festum assumptionis.“ — Og dernæst under det

disse betegnes Nr. 1, 5, 6 og 7 som undergaaede, ved Nienbool er denne Vedtegning øjensynlig glemmt, medens Ulvesbool og Berneke paa Grund af Ødelæggelsen intet yde.

De to sidstes Beliggenhed er vel kendt. Berneke (Barnekemoor) kom ikke til Kræfter mere, Kirken opføres vel endnu i Kathedratikumregistrene fra 1460 og

8de Præbenda: „Excerpta registri Slesvicensis Capituli: Notandum quod octo prebende fundate in ecclesia b. Petri Slesvic. per illustrissimum regem Dacie habent hec communia distribuenda inter personas ipsas pro tempore possidentes. Primo decimas episcopales in Ulsnes. . . . Item census regis in prepositura Eydersted et quondam molendinum prope sanctum Petrum in Slesvic. 1352. — Derefter følger Skattelisten fra Ejdersted, og jeg afskriver, hvad der findes om de ødelagde Sogne. — „Parochia Offenbül vii ß sterling de duobus edingis cum viii denariis sterlingorum. Submersa. — Item parochia Nienbool de uno ethingo iii solidos sterling., minus i sterling denar. — Item parochia Ulsnesbool habet tres edingos, unus dedit iii solidos sterling. cum iii & sterling. et duo alij quilibet ipsorum duos solidos sterling. cum iii & sterling., modo nunc nil dant. — Item parochia Berneke de uno ethingo xviii sterling, modo nil solvitur ibi. — Item parochia Jordfleeth de tribus edingis, unus dedit iii solidos sterling. Alius vii denar. sterlingorum et tertius xv denar. sterling. Submersa est fortassis. — Item in parochia Westermarck et Merne unum ethingum et dedit xxii denar. sterling. Forsan etiam parochiæ submersæ sunt. Sed una villa adhuc in parochia Gherdingh nominatur Merne. — Item parochia Oldentetenbol non habet edingum per se, sed subjacet edingo in Nyentetenbol et dedit annuatim x sterling. Submersa est.“ (Om Oldentetenbol hedder det endvidere Fol. O: „Prebenda custodis ecclesie Sleswicensis primo habet in præpositura Eyderstede in Oldentetenbüll apud capellam regis xxiiii deymeth, de quibus dantur annuatim xxxvi solidi sterlingorum in festo Michaelis. Modo nil solvitur ibidem.“) Endelig hedder det: „Parochia Goldenbüttel et Myld habet duos ethingos s. juratos et dabunt vi sol. sterl. cum dimidio et iii & sterling., modo nisi v sol.“

Sammenlign hermed: S. r. D. VI. S. 584—85. — Pontoppidan: Annal. eccles. II. S. 194—95. Jensens Kirchl. Statistik. S. 763 o. fl. a. St. — Archiv für Staats- u. Kirchengeschichte. II. S. 451 flg.

1523, men skal allerede være bleven lukket 1491 og forsvinder siden sporløst af Historien. Derimod er Ulvesbøl endnu Kirkesogn. Før 1352 hørte de altsaa begge til Ejdersted Provsti, Gardingherred, og det er derfor en ren Fabel, naar alle tidligere Forfattere, forførte af *Catalogus vetustus*, henlægge Ulvesbøl til Nordstrand før 1362, for siden at lade det lande paa Heverens modsatte Bred. Den Art Forestillinger stødte ingen paa en Tid, da man fuldt og fast troede paa, at Havet kunde løfte hele Landskaber op af deres Leje og i pæn Orden aflevere dem paa andre Steder (se f. Ex. Saxos 14de Bog, Peder Sax o. a. Kronister); men i vore Dage skulde man næppe tro det nødvendigt at modsige sligt Nonsens!

Om Offenbül minde endnu Øster- og Vesteroffenbülkogene i Grænsestrøgene mellem Gardingherred og det egentlige Ejdersted. Derimod er Nienbool et helt nyt Navn, der ingensinde tidligere har været nævnt. De ældre Registre have Navnene „Rembul“¹⁾ og „Rernbol“, øjensynlig simple Læse- eller Skrivefejl for det forstaaelige Nienbool. Sognet kan kun have været lille og maa søges i Omegnen af Offenbülkogene, ja maaske indeholder „Olde Niekoog“, der inddigedes 1560, endnu en Erindring om det. Jordfleeth (ogsaa kaldet Gondfleeth, Ivenfleeth,

¹⁾ Paa sit i antiquarisk Henseende saa slette historiske Kort over Hertugdømmernes Vesterhavskyst har F. Geerz lagt Sognet „Rembul“ hen i Nærheden af Mildsted og givet Signatur for en Kirke „mit sicherer Lage“. Mindende om en bekendt Anekdote kunde man indvende: Den er ikke en Kirke „mit sicherer Lage“, eftersom vi aldeles ikke kende dens geografiske Sted, den laa ikke i Südermarsch, men i Gardingherred, og den hed ikke Rembül, men Nienbool! — Slet saa uheldig er han vel ikke alle Vegne, men det er dog baade til at le og græde over, at den Geerz'ske Imitation af Johannes Mejer har kunnet se Lyset i Slutningen af det 19de Aarhundrede.

da Initialen maaske har været utydelig) henvises sædvanlig til Nordkysten af Everschop, til Sivertsflether Kog, og efter Registerets egne Ord maa Sognet eller Sognene „Westermarck et Merne“ søges paa Herredets daværende Vestkyst, hvor det omtalte Marne og Marnekog endnu minde om det forsvundne Sogn. Stormfloderne have altsaa berøvet Everschop meget betydelige Arealer, der i Halvmaane-Form omsluttede Herredets yngre Grænser og først i en langt senere Tid delvis atter ere genvundne ved Inddigningerne. — Mylds geografiske Sted kan ikke bestemmes. Det er klart, at Kirken maa have ligget i Nærheden af Coldenbüttel, dog maaske udenfor Tønningherreds Skel, men Ulykken er, at selv dette Herredsskel er det en meget vanskelig og indviklet Sag at bestemme.

Ud over de her nævnte kender Kapitelsregisteret ingen ødelagte Kirker i Ejdersted. Selv Ulstorp i Utholm opføres som Sognekirke, om end Kirkens Helgennavn, Sct. Peter, kort efter, ved Byens Ødelæggelse af Sandflugt, blev det almindelige, ja endogsaa Sønderhoved og Urden (Ording) synes 1440—50 at have hørt til Sognet og kunne altsaa først senere være blevne omdannede til selvstændige Kapeller¹⁾. Dette maa jeg dog lade staa hen.

Præpositura major. Til det store Provsti hørte hele Fastlandsmarsken fra Ejderen til Søholmaa og desuden Lundenberg Herred i Strand. Dette lille Herred overfyldte Kronisterne i den Grad med Kirker, at den ene

¹⁾ Reg. Cap. Fol. D. „Parochia Ulstorp habet iii ethingos, quorum unus ix s., alter x sol., tertius vii sol., quartus vi sol. In Suderhovede unus edingus, qui dat iii sol. cum uno sterling. In Vrden unus edingus, qui solvit v β. Isti sex quondam dederunt iii marcas.“ — Se forøvrigt Jensen: Kirchl. Statistik, S. 831, Anm. og de der anførte Kilder.

neppe kan faa Plads for den anden. Det kan ingensinde have været stort større end et almindeligt Gest sogn, men ikke des mindre forsynes det med indtil 14 Kirker og Kapeller. En Del af disse nævnes kun ved Helgen- navne (Sct. Marie, Sct. Bartholomæus etc.) og ere neppe andet end Fordoblinger, hvis de da ikke ere rene Paahit. Kapitelsregisteret angiver ikke Tallet paa de tabte Kirker, men betegner følgende Sogne som helt eller delvis under- gaaede: Wybol¹⁾ (eller Wybon), Sywertmanrip²⁾ og Iuelek³⁾. De to første genkendes i Kirkelisternes fordrejede „Wittenbull og Schwartzmannriep“, men det sidste er gaaet ganske i Glemmebogen. Alligevel er dets Tilværelse hævet over enhver Tvivl. Det omtales i alle

¹⁾ Reg. Cap. Fol. E. — Ved Oversigten over det 6te Præbendas Besiddelser hedder det: „Item in parochia Lundenberghe unum ethingum cum colonis episcopi ibidem ... Item in parochia Capellæ Wybon (hos Pontoppidan: „Wiboli“) unum ethingum, qui dedit ii sol. sterl. cum dimidio. Item unum alium qui dabit tantum. Item duos alios ibidem, quorum quilibet dabit tantum. Ista prebenda prout nunc nil aliud habet quam qua- tuor vel quinque marcas lübicens., que quondam forsan solve- bat xii vel xv marc., quæ [quod?] fuit memorabilis parochia. In brevi tempore solvebat viii marcas.“

²⁾ Reg. Cap. Fol. A. Sammenlign Fol. B. „Vicarie due b. Martini annexe rectori scholarum et organiste, habent xxv solidos annone in Rinkenisz in parochia Swantze. Ante instaurationem istarum vicariarum fuit ibi una vicaria fundata per magistrum Martinum Dacum, que habuit citra septuaginta deymeth in parochia Sywertmanryp, in valore lxx marcarum. Sed post in adhuc in fundatione submersa sunt in diluvio.“ Den her nævnte Magister Martinus Dacus er formentlig Erik Men- veds Kansler, Martinus de Dacia, † 1304.

³⁾ Reg. Cap. Fol. E. „7. Præbenda domini Meynardi militis habet curiam in parochia Yuelek cum lxx deymeth in pratis et agris Sed prout nunc redditus sunt submersi“.

I Script. r. D. VI. S. 576 hedder det: „Ivele cum 70 demat“. Hos Pontoppidan (Annal. eccles. II. S. 183): „7. [Præbenda] Ivelex cum 70 demet que valent 3½ pund sterling.“

3 Kapitelsregistre, endnu 1511 forekommer Navnet i en Notariatsakt¹⁾, men er da knyttet til en Hallig ud for Simonsberg Sogn, og selv paa Johannes Mejers Manuskriptkort 1641 over Lundenberg Herred²⁾ træffes det som Lokalnavn i Omegnen af Padelek. Sognet maa altsaa have ligget i den sydøstlige Del af Herredet, og efter de store Oversvømmelser er det sandsynligvis bleven erstattet af Padelek, hvis Kirke skal være bygget omkring Aar 1500.

Om Gøsherrederne indeholder Registeret³⁾ bestemte Oplysninger. Det siger, at „Wartinghuse“ i Søndergøsherred og „Uvekenbul, Otteloff et Hyaldelund“ i Nørregøsherred ere undergaaede og øde. „Formodentlig udgjorde de 1 Sognekirke og 3 Kapeller.“ Da Hjoldelund og sikkert ogsaa Otteloff,

¹⁾ Notariatsakt, udstedt 13/5 1511 af Petrus Buck, perpetuus vicarius eccl. b. Jacobi apostoli Swaffstedensis, angaaende Stridigheder mellem Rødemis paa den ene, Simonsberg og Padelek paa den anden Side om Halligen „Jutte“. Pergamentsdokument i Svavsted Arkiv. Dokumentet er stærkt medtaget af Fugtighed og delvis ulæseligt. Stridens Genstand ses af følgende Brudstykker. Det første Vidne erklærer, at han som ung plejede at sejle gennem (et Løb eller Dyb, ulæseligt Navn) paa Ejderen til Rendsborg, og da saa' han, at „vnderwilen ginck der Symensberger onde Padelecker quik wol mede up der Halghen Iutte, vnde der Rademizzer quick ginck wede vp der Simensberge Halghe Iweleck genömet ... Ocke Reilichsen, de ander tuch, by sostich jaren olt ... erklærer ... al de tit, he denken mocht, hebben de Rademisser de Halge Iutte in ere brukinge vnde etinge gehat ... vnde de Simensberger hebbe en Halge Iweleck genompt“ etc.

²⁾ Gl. Kgl. Saml. Fol. 714.

³⁾ Reg. Cap. Fol. N. „Sed notandum est, modo in Sundergøsherde Wartinghuse et in Norgøsherde Uvekenbul, Otteloff et Hyaldelund submersæ et desolatæ sunt, quæ forsitan fuerunt una ecclesia et tres capellæ et sic recepit dampnum iij marcarum lub.“ Foran er fortalt, at Provsten af hver Sognekirke har en Indtægt af 1 Mark og det halve af Kapellerne.

eftersom Navnet har den danske Endelse —lof, —løf, —lev, vare Gestbyer, kunne de ikke være blevne ødelagte ved Stormflod, og Udtrykket „øde“ (desolate) gaar derfor paa dem. Wartinghuse skal have ligget udfor Hatsted Marsk, hvor Beboelsesstederne Store og Lille Ellerbøl endnu betegnes som Rester af Sognet. Dette er dog vist meget usikkert¹⁾. Uvekenbul er det nuværende Efkebøl nord for Langenhorn. Her ejede baade Bispnen og Kapitlet mange Jordejendomme, hvorfor det omtales paa mangfoldige Steder, ligesom vi fra Midten af det 15de Aarhundrede have nogle Adkomst- og Fæstebreve derfra. 1407 synes Kirken endnu at have været til Stede, 1451 blev Kirkeværftet benyttet og havde allerede i lang Tid været benyttet som Byggeplads, 1519 var en Del af Sognet omsluttet af Langenhornkogs Digebaand, medens en Del laa uden for som Halligland²⁾.

Marsken omkring Svavsted var Bispegods og omtales derfor ikke i Kapitelsregisteret. Derimod indeholder Bispens Jordebog nogle Meddelelser om de ældre Bebyggelsesforhold langs Trenens og Mildaas nedre Løb. I flere Henseender var denne Egn meget mærkelig. Her faldt ikke alene en politisk Grænse mellem det egentlige Hertugdømme Jylland, Kongens Frisland og Bispelenet, men, som jeg anden Steds har godtgjort, et endnu dybere gaaende ethnografisk Skel, idet Gesten tilhørte Danskerne, de sydlige Marskegne Saxerne og de vestlige Friserne.

¹⁾ Traps Statistik over Slesvig I. S. 287.

²⁾ S. r. D. VII. Jensen anf. St. S. 707 Anm. — Testimonium et registrum de bonis episcopalibus in Norgoesherred 1519. Ligeledes et Fæstebrev 1451. Svavsted Arkiv. — I ældre Dokumenter er Navnets Form Uvekenbul, Ovekenbul, Uvekebul, Offkenbul, Ofkebul.

Disse Marskstrækninger vare stærkt befolkede. Her laa fire Sogne, som forsvandt før eller med det 15de Aarhundrede, og da Egnen først inddigedes efter Midten af det nævnte Aarhundrede, maa Beboerne have bygget paa Værfter og „Hamme“. Egnen beherskedes af en befæstet Plads, der indtil 1252 og maaske endnu senere laa i de lave Strøg ved Trenen og kaldtes Mildeborg, men senere flyttedes op paa Gesten til Svavsted. Svavsted Hus nævnes første Gang 1322, og Marsksognene: „Sct. Johannes, Sct. Christine, Sct. Cathrine in der Wisch“ samt Dornebul søgte Thing ved Borgen¹⁾. Alle disse Sogne ere forsvundne efter Oversvømmelsesperioden, og kun om Sct. Johannes og Dornebul have vi yderligere Efterretninger. Den førstnævnte Kirke har ligget paa et Værft, som endnu kaldes „Kirchhof“, i Nærheden af Gaarden Neulandshof syd for Svavsted og maa

¹⁾ S. r. D. VII. S. 464. „Item multa loca deserta et in undacione aquarum submersa consueverunt pertinere ad castrum, videlicet Milde et multa loca de parochia St. Johannis et citra; dixit videlicet pater Johannes & magister decretorum Anderson de Coldenbuttel se audiuisset a parentibus suis, quod a castro Swauestede transeundo per paludes et prata circa Treyam versus Coldenbuttel inter Frisiam et aridam et inde versus Rademisse ad parochiam Mildstede, omnia loca consueverunt fructificare et decimas dare ad castrum Swauestede, quod castrum antiquitus situatum fuit in loco, qui dicitur Milde circa Treyam, et homines de parochia St. Johannis, St. Cristine et St. Catherine in der Wisch consueverunt esse de jurisdictione castri et querere placitum suum illic, item parochia ecclesie, que fuit in Dornebul. — Nota etiam, quod temporibus, quibus inhabitabantur paludes spectantes ad castrum, tunc oportebat advocatos duos dies habere ad tenendum placitum, unum pro inhabitatoribus aride die Mercurii, alium pro inhabitatoribus paludis siue in der Marsch & multi hominum conuenerunt ad hujus modi placita. Dicebatur ab antiquis, quod die sabbati bene quingenti homines consueverunt venire ad placitum.“

være bleven ødelagt nogle Aartier ind i det 15de Aarhundrede. Dette fremgaar af et Sognevidne fra Süderstapel af 20de Maj 1470. Kirkens Undergang laa da endnu inden for Mands Minde, Beboerne, der alle bære saksiske Navne, navngives, og vi underrettes om, at de efter Oversvømmelsen flyttede op paa Gesten og byggede Landsbyen Drage, „dat do eine wilde heide was“. 1460, da Bispens Jordebog affattedes, var Dornebul endnu en Landsby, hvis Beboere forrettede Hovtjeneste paa den nærliggende Bispeborg. — Om de andre Kirker vide vi aldeles intet. Man har gættet paa, at Set. Cathrine skulde være identisk med Süderstapel, der ogsaa var indviet til denne Helgeninde, men da denne ældgamle Kirke ligger paa en høj Gestø, „altsaa ikke in der Wisch“, og da det lige saa lidt er bekendt, at den nogensinde har hørt ind under Svavsted, maa denne Gisning opgives. Derimod er det ikke utænkeligt, at Kirken i Myld, som maa søges i disse Strøg, skjules under et eller andet af de nævnte Helgennavne.

Provstiet i Strand, der omfattede Edoms, Biltring, Pelvorm og Viriks Herreder samt Øen Før, laa under Domkantoratet. Dette nød af hver Kirke 12 og af hvert Kapel 6 β Sterling, „dog“ — hedder det videre — „ere 24 Sognekirker og Kapeller, samt et Kollegium, nemlig Rungeholt, undergaaede ved Vandflod, og Kantoren lider derved et Tab paa omtrent 30 $\mathfrak{f}$.“¹⁾ — Om disse store Tab have vi hidtil savnet ethvert sikkert Vidnesbyrd, ja, saa vidt jeg

¹⁾ Reg. Cap. Fol. O. „Modo xxiiii ecclesie et Capelle cum uno collegio, videlicet Rungeholt, sunt submerse, et cantor patitur defectum earundem ecclesiarum procuracionem circiter triginta marcarum.“

ved, har det end ikke været bekendt, at Rungholt ligesom Haderslev havde et Kannikekollegium. Kronisterne betegne Byen som Flække og fortælle forøvrigt en Del urimelige Historier om dens Beboeres Ugudelighed, der nedkaldte Himmels Straf over Øen. Om dens geografiske Sted minder endnu Rungholt Sand ude paa Vadderne.

Men uheldigvis tier Registeret med Navnene paa de øvrige undergaaede Kirker, og ad sikker historisk Vej er det umuligt at hente disse anden Steds fra. Den eneste Kilde, som her kan komme i Betragtning, er „Biskop Nicolaus III Bruns Fortegnelse paa de Kirker, som forgik i den store Menneskedrukning“. Listen er hidtil bleven anset for autentisk og troværdig og benyttet af alle uden Skrupler, men desværre vide vi saare lidet om Forfatteren og endnu mindre om hans efterladte Optegnelser. Ifølge Jensen blev Nicolaus Brun Biskop i Slesvig 1350 og levede endnu 1366, ligeledes omtales hans efterladte Papirer i Historien, men uheldigvis ikke før i Slutningen af det 16de Aarhundrede. I Lyscanders Samlinger¹⁾ fandtes en „Biskop Clausis Krønike“, der muligvis stammede fra ham; Hamsfort benytter den slesvigske Biskop Nicolaus Bruns „Annotationer“ ved Omtalen af de store Oversvømmelser i Ejdersted, Strand og Risum Moor²⁾, og endelig meddeler Cypræus os en Afskrift af hans Fortegnelse over undergaaede Kirker i den store Menneskedrukning 1362³⁾. — I mine Øjne er denne Omtale langt fra tilstrækkelig til at give Kirkelisten Rang med historiske Kildeskrifter. Hvad havde Cypræus foran sig?

¹⁾ Rørdam: Lyscanders Levned. S. 153.

²⁾ S. r. D. I. S. 310.

³⁾ Cypræi Annal. S. 338—9.

Var det Originalen eller kun en Afskrift eller maaske noget endnu meget ringere? I min Afhandling om Johannes Mejer¹⁾ har jeg paavist, at der i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede cirkulerede flere ganske falske Kirkelister, som tillagdes saa gamle Bisper som Christiern II i Ribe, Nicolaus I og Johannes II Bockholt i Slesvig. De ere uden ringeste Værd, og da de af Cypræus benyttede Papirer forlængst ere forsvundne, kan det ikke afgøres, om vi ikke her staa overfor et lignende Bedrag. Jeg anser dette for det sandsynligste.

Den frisiske Kronist Jonas Høyer, født 1587 og altsaa ældre end Cypræus, Peter Sax, Joh. Mejer, C. Dankwerth og Heimreich, har en lignende Liste²⁾ over Kirketabene paa Nordstrand. Trods en Del Afvigelser maa hans og Cypræi Fortegnelse have en fælles Kilde, men Høyer siger, at de nævnte Kirker gik under allerede Aar 1200, og han taler aldeles ikke om Nicolaus Brun. Noget lignende gælder om en af Heimreich meddelt Kirkeliste, der skal være forfattet af en vis Joh. Christoph. Jeg slutter heraf, at der i Slutningen af det 16de Aarhundrede allerede maa have foreligget flere saadanne Lister, udarbejdede paa Grundlag af Traditionen, og at Biskop Nicolaus Bruns Navn, efter Datidens ukritiske Skik, let-sindigt er bleven knyttet til en eller anden Form af disse Fortegnelser.

Det er umuligt at anstille Prøve paa Listens Paalidelighed i det hele. Disse forsvundne Kirkers og Kapellers Navne forekomme ikke i noget historisk Dokument fra Samtiden og synes udslettede med Sognenes Tilintet-

¹⁾ Hist. Tidsskr. 6. R. I. B. S. 356 flg.

²⁾ O. H. Møller: Bericht vom Fürstenthum Schleswig. Flensb. 1767. S. 12.

gørelse. Det Bevismateriel, som Jensen og Schmidt føre i Marken, hentes udelukkende fra disse forskellige Lister (Designatio, Catalogus vetustus, Jonas Høyers Liste o. a.), det naar i heldigste Tilfælde kun tilbage til det 16de Aarhundredes Tradition, ikke til det 14de Aarhundredes Optegnelse, den ene upaalidelige Liste benyttes til at støtte den andens Uvederheftigheder, og Forfatterne bevæge sig saaledes i en Kreds uden nogensinde at faa historisk Fodfæste. Den Art Kritik har ingen Værdi i vore Dage.

Kun paa et eneste Punkt er det muligt at gøre Prøve, og denne falder ikke ud til Kirkelisternes Fordel. Blandt de ødelagte Sogne nævner Nicolaus Brun ogsaa Godmersbøl i Pelvormherred. Af Hertug Adolfs Proces¹⁾ med Ditmarskerne ses det, at Kirken vel var tilintetgjort 1411, men dens Klenodier: Helgenskrin og Alterkalk, opbevarede endnu hos en anset Mand paa Egnen, indtil Ditmarskeren Corte Widerik ranede dem tilligemed meget andet. Men ved denne Lejlighed siges det udtrykkeligt, at Godmersbøl Kirke laa ikke i Pelvorm-, men i Viriksherred. Dette strider imod alle Kirkelister, alle Kort og den gængse Opfattelse, men selvfølgelig

¹⁾ Gemeinsch. Archiv. XXI. 73. „Darna in deme elfften jare (s: 1411) in somertiden grep Cortte Widerik bynnen vredes enen mogenaftigen vresen vnsen vndersaten genomed Nonne Mergedsone, de wonaftich was in Pilwormerherde, vnd nam eme sines egenen gudes uppe dredusend lub. marc vnde nam eme dar to cyn hilligen schryn beslagen mid golde vnd suluere, dat he in bewaringe hadde to behoff der kercken Godmersbul in Wirikesherde. Dat schryn an golde vnde an suluere ane dat hillige doem was so gud alse dredusend marc. Ock nam he eme enen kelk behorende to der vorbenomeden kercken. Desse schryn vnde kelk sin noch so wii sind berichtet to Lunden in der kercken.“ (Arkivsekretær Matthiessens Afskrift.)

har den ældre Kilde Fortrinet, og vi kunne altsaa heller ikke stole paa Listens Herredsinddeling.

Lige saa lidt stemme dens Tal med det nyere Kapitelsregister. Den anfører 32 undergaaede Kirker i de 4 Herreder, deriblandt 3 (Ilegruf, Brunok og Stintebul), som bestod lige indtil 1634, og saaledes kun for en Tid kunne have været ødelagte. Men selv uden disse bliver der 29 Navne tilbage til 25 Kirker, 4 af disse maa i hvert Fald være urigtige, men hvilke disse ere, kan for Tiden ikke siges.

Trods alle disse Usikkerheder og Fejl er det ikke min Hensigt at frakende Nicolaus Bruns Liste al Betydning. Den er det første og mindst forfalskede Udtryk for Traditionen i det 16de og 17de Aarhundrede og kan indeholde meget sandt og rigtigt. Alligevel har jeg — for i denne Sag endelig en Gang at drage et bestemt Skel mellem det historisk sikre og det traditionelle — ved Affattelsen af omstaaende Kirkeliste foretrukket at betegne de forsvundne, navnløse Kirker ved N. N., i Steden for at indføre Kirkelisternes Navne, hvilket ikke kunde gøres uden Gætteri og stor Vilkaarlighed, og Fordeelingen mellem Herrederne er foretagen efter det Forholdstal, der kan uddrages af deres Skattesummer i Kong Valdemars Jordebog. Ifølge denne gav Viriksherred 40, Biltring og Pelvorm Herreder hver 80 og Edomsherred 120 R rent Sølv, en Skatteansættelse, der selvfølgelig hviler paa Herredernes Arealer og Bebyggelsesforhold. Forholdstallene blive altsaa 1 : 2 : 2 : 3. Før Manddrenkelsen havde alle 4 Herreder tilsammen 46 Kirker, og jeg har derfor ment at kunne sætte Viriksherred til 6 Sogne, Biltring og Pelvorm Herreder til henimod det dobbelte og Edomsherred til det 3-dobbelte Antal. Denne

Beregning er kun et Skøn, men den hviler dog paa et historisk Grundlag og giver nogen Vejledning ved Bedømmelsen af de ældre Tilstande. I en Anmærkning under Kirkelisten findes Nicolaus Bruns Navne og Herredsinddeling. — Fra Før haves ikke en eneste historisk Efterretning om undergaaede Sogne.

Withaa Provsti behandles paa samme Maade. Kapitelsregisteret ¹⁾ angiver Tallet paa de tabte Kirker, men ikke deres Navne. Provstiet bestyredes af „Thesaurarien“ og bestod af „Bøkingherrit, Horsbüherrit og Syld“. Hver Sognekirke betalte den gejstlige Tilsynsmand 12 ß Sterling, Kapellerne det halve. Derefter hedder det: „Dog ere 5 Kirker og Kapeller undergaaede ved Stormflod, og derved lides et Tab af omtrent 2 Pund Sterling, og maaske var der fordum paa Sylt 14 Sognekirker, nu 4.“

Det første, her maa lægges Mærke til, er den Adskillelse, Forfatteren gør mellem de ødelagte Kirker, som han kender fra Nedgangen i Kapitlets Indtægter, og de 10 paa Sild, hvorom han ikke har saadanne Oplysninger. 1440—50 havde Øen 4 Kirker, og den slesvigske Domherre véd, historisk set, intet om ødelagte Kirker paa Sild før hans Tid; thi ellers maatte han have taget dem med i Tabsberegningen. Derimod har der allerede dengang existeret traditionelle Beretninger om store Landetab

¹⁾ Reg. Cap. Fol. O. „Prepositura Withaa habet Bøkingherrit, Horsbüherrit et Syld, in quibus habet jurisdictionem et recipit procuraciones de qualibet ecclesia xiiß sterling. et de capella vi sol. sterling. Modo v ecclesie et capelle sunt submerse de quibus patitur dampnum citra circiter ii libras sterling., et forsán in Sylt quondam fuerunt xiiii parochie, modo iii.“

til Havet, og han har fundet dem mærkelige nok til med et vist Forbehold at omtale dem¹⁾. Alle Oplysninger om denne Øs ældre Storhed opløse sig saaledes i Sagn og Usikkerhed²⁾.

Forøvrigt omgives vi her af de samme Vanskeligheder som ved Nordstrand. Det er umuligt at navngive de 5 ødelagte Kirker eller at sige, i hvilket Herred de laa. Nikolaus Bruns Liste har i Bøkingherred: Odmershusen, Spynkebul og Vendal, i Horsbyherred: Wyppenbul, og paa Sild: Stedum og List. Men i denne Fortegnelse savnes Langsundtoft, hvis Tilværelse er historisk bevislig. Desuden maa Odmershusen og Wippenbul anses for ret paalidelige, og i den omstaaende Kirkeliste har jeg derfor kun ladet 2 Navne henstaa i det ubestemte³⁾.

Hermed have vi gennemgaaet Hertugdømmets Marskegne, og den samlede Oversigt over de lidte Kirketab i Oversvømmelsesperioden op til 1440 ser saaledes ud:

¹⁾ Sammenlign hermed Hist. Tidsskrift. 6. R. I. B. S. 368. Ann. 1.

²⁾ Michelsen: Nordfriesland im Mittelalter. S. 110. Jensen: Kirchl. Statistik. S. 500. Traps Statistik over Slesvig. I. S. 181.

³⁾ I Aaret 1650 førtes en Proces om Digevæsenet mellem Horsbølherred paa den ene og Naboherrederne paa den anden Side. Klagernes Advokat, Christian Münden, siger i et af Indlæggene, at Horsbølherred i de sidste 238 Aar havde mistet næsten 6000 Demat Land og 4 Kirker, nemlig Wippenbull, Angertoft, Renstoft, Rickelsbüll og meget af Rødenæs; i 52 Aar havde de været hjemsøgte af 12 Oversvømmelser og i samme Tid maattet foretage to Digeindflytninger (Einsätze). Petrejus: Nachricht vom Tonderschen Deichwesen. 1740. Ggl. kgl. Saml. Jeg anfører denne Udtalelse for at vise Traditionens frodige Vækst. Angertoft og Renstoft ere sikkert rene Paahit; det sidste findes i nogle Kirkelister og hos J. Mejer, det første ingensteds.

I Ejdersted Provsti	8	undergaaede Sogne.
- Svavsted Marsk	4	—
- Lundenberg Herred	3	—
- Gøsherederne	4	—
- Strand	25	—
- Withaa	5	—
Sum	49	undergaaede Sogne.

Lægges hertil de 10 højst tvivlsomme paa Sild, naa vi 59 som Hovedtal, ja alt eftersom vi henregne Ulvesbøl til de undergaaede Kirker eller ikke, kunne vi endog komme til 60. Dette stemmer altsaa nøjagtig med Indulgensbrevets Angivelse, og jeg formoder, at ligesom Kapitelsregisteret finder Kirketabene paa Sild en Omtale værd, saaledes have ogsaa Domherrerne taget dem med i deres Henvendelse til Synoden. — Alligevel anser jeg dem for uhistoriske, og det faktiske Kirketab kan ikke sættes højere end til 49 (50). Af de undergaaede Kirker kom Hjoldelund (og Ulvesbøl) atter til Kræfter, og det endelige Tab i den store økonomiske og materielle Nedgangsperiode 1340—1440 bliver for Vestkystens Vedkommende altsaa 48 Kirker og Kapeller. Men hertil maa endnu lægges Imminghusen paa Nordstrand, der nedlagdes 1479.

Dog ogsaa i den øvrige Del af Hertugdømmet kunne vi paavise Nedgang i Kirketallet. Saaledes meddeler Kapitelsregisteret, at Kapellerne Arwath og Nybøl i Barvidssysse¹⁾ vare øde 1440, Ønlev Kirke i Risherred

¹⁾ Reg. Cap. Fol. O. „Due capelle sunt ibidem destitute, videlicet Nubøl et Arwath valentes vii sol. lub.“ — Sammenlign hermed Heimreich Walters Kirchenhistorie, S. 122 flg., hvor Kirkenavnene Nibøl og Dewad forekomme under Barwithssysse. Ligeledes Jensens Kirchl. Statistik S. 219.

er allerede omtalt, Isted¹⁾ havde egen Kirke og Præst endnu 1378, Mynnæsby i Svansen var Kirkesogn efter 1231²⁾, og Huglæstath ved Krop opføres som Kapel³⁾. Med disse Tal bliver den samlede Nedgang i Kirketallet før 1523 allsaa 55 Kirker og Kapeller (foruden 4 Sognekirker i Slesvig By).

Om Tilgangen af Kirker kunne vi fatte os i Korthed. I Landets Hoveddel, der fra umindelige Tider har været beboet af Danske, var Bebyggelsen og Sogneinddelingen afsluttet før det 13de Aarhundrede, og her kunne vi ikke vente og heller ikke paavise nogen Tilgang. Denne maa udelukkende søges i Grænsedistrikterne mod Syd og Vest. I Egnene syd for Dannevirke, i Dänischwold og Bergherred, nedsatte saksiske Indflyttere sig efter Aar 1200 og byggede Kirkerne i Sehested, Gettorp, Slabbenhagen, Jellembæk, Hütten, Bünstorf og Ekernförde. Den sidste nævnes allerede 1288 og de øvrige 1314, men de ere sikkert alle opførte i det 13de Aarhundrede⁴⁾.

I Nordfrisland var Kolonisationen ogsaa afsluttet før Aar 1200, men de store Oversvømmelser, de frygtelige Omvæltninger og Landetab tvang Befolkningen fra Marsken op paa Gestranden, og her fremstod derfor en Række nye Kirker, først som Kapeller under ældre Kirker, senere som selvstændige Sognekirker. Disse ere Niebøl, der menes at have erstattet Langsundtoft, Stedsand, Enge,

¹⁾ Jensen anf. St. S. 1081, 633.

²⁾ Kong Valdemars Jordbog S. 16. Traps Statistik II. S. 645.

³⁾ A. D. Jørgensen: Bidrag til Nordens Historie i Middelalderen. S. 92, Anm. o. fl. a. St. Det er maaske dog noget tvivlsomt.

⁴⁾ Sønderj. Aarbøger 1893. S. 262.

Bredsted, Husum¹⁾ og Padelek. (Om Syderhoved og Ording i Ejdersted tør jeg ikke ytre nogen Mening.) Vi faa altsaa en Tilgang af 14 Kirker mod en Nedgang af 59 (eventuelt 69), og vort Hovedresultat er da dette: I Middelalderens sidste Aarhundreder op til 1523 maa det slesvigske Bispedømme have haft et absolut Tab af 45 (55) Kirker. Efter Saksernes Indvandring i Sydslesvig og før Oversvømmelsesperioden, altsaa i den første Halvdel af det 14de Aarhundrede, maa Stiftet have talt henimod 280 Kirker.

Fortegnelse over Bispedømmets Kirker i Middelalderen.

(Navnene i skarp Klammer [] betegne ældre indgaaede Kirker, som ikke findes i Kathedratikumregisteret 1523, men ere historisk paaviselige. Hvor der staar to Navne ved Siden af hinanden, er det skarpt indklamrede Sognets ældre Navn. De med Stjerne betegnede Navne ere yngre end Aar 1200. Numereringen gælder kun de Aar 1523 bestaaende Kirker. Den ældre kirkelige Inddeling er lagt til Grund.)

Det store Provsti. Slesvig By.

1. Sct. Peter.

2. Vor Frue.

3. Trinitatis.

[Sct. Oluf.]

[Sct. Clemens.]

[Sct. Jacob.]

[St. Nicolai.]

4. *Sehested.

5. *Jellembæk.

6. *Slabbenhagen.

7. *Gettorp.

8. *Bünstorp.

9. *Ekernførde.

10. Riseby.

11. Koslev.

12. Siseby.

13. Svans.

¹⁾ Hist. Tidskrift, 6. R. IV. S. 324 flg.

14. Vapenaes.	42. Simensberg.
15. Borgby.	43. *Padelek.
[Mynnaesby.]	[luelek.]
16. Haddebod.	[Sywertmanrijp.]
17. *Hütten.	[Wybol.]
18. Krop.	44. Lith.
[Huglæstath?]	45. Ham.
19. Kampen.	46. Morsum.
20. Hollingsted.	47. *Enge.
21. Beveringhusen.	48. *Stedsand.
22. Ervede.	49. Læk.
23. Süder Stapel.	50. Klægsbøl.
[Dornebül.]	51. Brarup.
[Set. Johannes.]	52. Humtrup.
[Set. Cathrine.]	53. Ladelund.
[Set. Christine.]	54. Karlum.
24. Svavsted.	55. S. Løgum.
25. Mildsted.	56. Medelby.
26. Ostenfjeld.	57. Burkal.
27. *Husum.	58. Bylderup.
28. Skovby (Skøbøl).	59. Tinglev.
29. Hatsted.	60. Hostrup.
30. Olderup.	61. Højsted.
31. Svesing.	62. Ravsted.
32. Treiaa.	63. Aabenraa.
[Wartinghuse.]	64. Løjt.
33. Fjolde.	65. Ris.
34. Threlstorp.	66. [Ønlev.] Hjortkjær.
35. Breking.	67. Bjolderup.
36. *Bredsted.	68. Felsted.
37. Bordlum.	69. Klipleve.
38. Horne.	70. Bjerndrup.
39. B[i]argum.	71. Aarup?
40. Hjoldelund.	72. Kværs.
[Ottesloff.]	73. Uge.
[Uvekenbul.]	74. Ensted.
41. Lundenberg.	75. Holbøl.

- 76. Rinkenæs.
- 77. Adsbøl.
- 78. Ullerup.
- 79. Sottrup.
- 80. Nybøl.
- 81. Broager.
- 82. Dybbøl.
- 83. Varnæs.

Provstiet i Barvith-
syssel.

- 84. Vor Frue Kirke i Haderslev.
- 85. Skodborg.
- 86. Jels.
- 87. Oxenvad.
- 88. Sommersted.
- 89. Jegerup.
- 90. Magstrup.
- 91. Hammelev.
- 92. Vedsted.
[Nybøl.]
[Arwath.]
- 93. Tyrstrup.
- 94. Hjerndrup.
- 95. Fjelstrup.
- 96. Bjerning.
- 97. Aller.
- 98. Hejls.
- 99. Taps.
- 100. Vejstrup.
- 101. Bjært.
- 102. Stenderup.
- 103. Dalby.
- 104. Vonsild.
- 105. Sest.
- 106. Øddis.

- 107. Stepping.
- 108. Frørup.
- 109. Gl. Haderslev.
- 110. Moltrup.
- 111. Aastrup.
- 112. Vonsbæk.
- 113. Starup.
- 114. Grarup.
- 115. Øsby.
- 116. Halk.
- 117. Vilstrup.
- 118. Hoptrup.
- 119. Øster Løgum.

Archidiaconatet.

Flensborg.

- 120. Vor Frue.
- 121. Sct. Nicolai.
- 122. Sct. Johannes.
- 123. Sct. Gertrud.
- 124. Bov.
- 125. Hanved.
- 126. Valsbøl.
- 127. N. Haksted.
- 128. Vanderup.
- 129. St. Vi.
- 130. Oversø.
- 131. [Stenderup.] Siversted.
- 132. St. Solt.
- 133. L. Solt.
- 134. Eggebæk.
- 135. Jørl.
- 136. Adelby.
- 137. Rulskov.
- 138. Hyrup.
- 139. Husby.

140. Gruntoft.	Provstiet i Ejdersted.
141. Munkbrarup.	[Offenbül.]
142. Sørup.	[Nienbool.]
143. Sterup.	172. Ulvesbool.
144. Stenbjerg.	[Berneke.]
145. Kvaern.	173. Nyentetenbol.
146. Esgrus.	174. Poppenbül.
147. Havetofte.	[Jordfleeth.]
148. Ølsby.	[Westermarck.]
149. Farensted.	[Merne.]
150. Stollig.	[Oldentetenbol.]
151. Tomby.	175. Osterhever.
152. Strukstrup.	176. Gardingh.
153. Satrup.	177. Kathrinenherd.
154. Bøl.	178. Coldenbüttel.
155. Tolk.	[Myld.]
156. Nybøl.	179. Widdesword.
157. Kalleby.	180. Oldensword.
158. Moldened.	181. Tunningh.
159. Brodersby.	182. Kotzenbül.
160. Goltoft.	183. Gr. Alversum.
161. Thorsted.	184. Fullerwirk.
162. Nørre Brarup.	185. Welte.
163. Ulsnæs.	186. Koton (Kating).
164. Borne.	187. [Ulstorp.] Sct. Peter.
165. Sønder Brarup.	188. Süderhovede.
166. Løjt.	189. [Urden.] Ording.
167. Ravnkjær.	190. Tatingh.
168. Tøstrup.	191. Westerhever.
169. Gjelting.	
170. Kappel.	Provstiet i Strand ¹⁾ .
171. Sct. Michaelis.	Biltringherred.
[Isted.]	192. Esbøl.

¹⁾ Cyprii Annal. S. 338--39. Kirketabet paa Nordstrand efter Nicolaus III Bruns Liste: Biltringherred. Redimetmann (Capel), Parochia Wolt, Hingstenesse, Habelde, Groden, Veder

193. Rørbek.	Pilwormherred.
194. Volgsbøl.	210. Pilworm.
195. Køningsbøl.	[N. N.]
196. Bupsee.	[N. N.]
197. Bupte.	[N. N.]
[Imminghusen † 1479.]	[N. N.]
198. Osterwold.	[N. N.]
199. Westerwold.	[N. N.]
200. Grode.	[N. N.]
[N. N.]	[N. N.]
Edomsherred.	[N. N.]
201. Hersbøl.	[N. N.]
202. Evensbøl.	Viriksherred.
203. Odenbøl.	211. Oland.
204. Trindermarsch.	[Godmersbøl.]
205. Gaikebøl.	[N. N.]
206. Stintebøl.	[N. N.]
207. Brunock.	[N. N.]
208. Ilgrof.	[N. N.]
209. Buphever.	
[Rungholt.]	Før og Amrum.
[N. N.]	212. Sct. Nicolai.
[N. N.]	213. Sct. Johannes.
[N. N.]	214. Sct. Laurentius.
[N. N.]	215. Sct. Clemens.
[N. N.]	
[N. N.]	Helgoland.
[N. N.]	216. Sct. Nicolai.

Hayens, Ockholm, N. N. Edomsherred. Ilgruf, Brunocke, Stuntebul. Halgenis, Nigendam, Rungeholt. Akenbol, Gundermorflot, Uthermorflot, Fedderingmann. Pilwormherred. Hoghe, Walthusum, Heuerdam, Balim, Gotmersbol, Suderwiske, Norderwiske, Flendesbol, Siuerds Kapel, Katrine Kirche. Viriksherred. Parochia Iuenbol, Sudermersck, Nordermersck, Langnes.

222 P. Lauridsen: Bispedømmet Slesvigs Sognetal i Middelald.

Provstiet i Withaa.	
217.	Horsby (Horsbøl).
218.	Emmelsbøl.
219.	Klangsbøl.
220.	Rødenæs.
221.	Nykirke.
222.	Aventoft.
223.	Riekelsbøl.
	[Wippenbøl?]
224.	Lindholm.
225.	*Niebøl.
226.	Dedsbøl.
227.	Risum.
228.	Fartoft.
229.	Dagebøl.
230.	Galmsbøl.
	[Langsundtoft.]
	[Odmershuseu?]
	[N. N.]
	[N. N.]
	Sild.
231.	Morsum.
232.	Rantum.
233.	[Eytum.] Westerland.
234.	Keitum.